

ЖИНОЯТ ЖОЙИНИ ЎРГАНИШДА КРИМИНАЛИСТИКА ТУШУНЧАСИ ВА ФАОЛИЯТИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11246462>

Хасилов Хайрулла Хабибуллаевич

Махсус касбий фанлар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация

Мазкур мақолада: суд криминалистик экспертизасини ўтказиш тартиби ва тахминларни тасдиқлаши ёки рад этиши мумкин бўлган объектив далилларни тақдим этиш, суд криминалистик экспертизаси усуллари ёрдамида гумон қилинувчиларни бармоқ изларини аниқлаш ва самарали суд криминалистик экспертизаси тадқиқотлари потенциал жиноятчилар учун тўсиқ бўлиб хизмат қилиши билан боғлиқ фаолият илгари сурилган.

Калит сўзлар

Криминалистика, жиноий, жиноят билан боғлиқ, хавфли аҳвол, объективлик суд криминалистик экспертизаси жиноятни қайта тиклаш, жиноятчиликнинг олдини олиш, самарали суд криминалистик экспертизаси тадқиқотлари потенциал жиноятчилар учун тўсиқ.

КИРИШ

Сўнгги йилларда мамлакатимизда қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишга, шахсинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, унинг шаъни ва кадр-қимматини ҳурмат қилиш ҳамда ушбу соҳада халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибани жорий этишга қаратилган самарали ишлар йўлга қўйилди⁸¹. Мухтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев жиноят содир этишда замонавий технологиялар ва усулларни қўллаш бутун дунёда тобора оммалашиб бораётганлигини инобатга олиб, шахсинг ижтимоий хавфли қилмиш учун айблилигини судда илмий-техник жиҳатдан асосланган ишончли далиллар билан исботлаш жараёнларини янада такомиллаштириш талаб этилади деб таъкидладилар. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг **2-моддасида** Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар деб белгиланган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси

⁸¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 8 февралдаги ПҚ-122-сон [қарори](#)

фуқароси ва давлат бир-бирига нисбатан ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқдир. Инсоннинг Конституция ва қонунларда мустақамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир ҳамда улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари бевосита амал қилади. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари қонунларнинг, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмуни белгиланган⁸².

Давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак.

Инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талкин этилади.

Содир этилган ҳуқуқбузарликларни замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаган ҳолда ўз вақтида аниқлаш ва қисқа муддатларда қош этиш, ашёвий далилларнинг криминалистик тадқиқотларини янада такомиллаштириш, шунингдек, ички ишлар органлари эксперт-криминалистика бўлинмаларининг бу борадаги имкониятлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 8 февралдаги ПҚ-122-сон [қарори](#)да кенг ёритилган. Бугунги кунда суд-экспертлик фаолияти камровини кенгайтириш ҳамда замонавий фан ва техниканинг илғор ютуқларини мамлакатимизда қўллаш амалиётини жорий этиш мақсадида эксперт-криминалистика бўлинмалари томонидан экспертиза ва тадқиқотларнинг қуйидаги янги турлари ўтказилиши йўлга қўйилган:

а) 2022 йил якунига қадар:

- видео ва фототехника экспертизаси, шу жумладан видеоёзувларда қайд қилинган транспорт воситасининг ҳаракатланиш тезлигини аниқлаш экспертизаси;

-электр таъсирли қуроллар экспертизаси;

-газли қуроллар экспертизаси;

-газ-ҳаво аралашмаси ва физик портлашлар экспертизаси;

-транспорт воситаларига ўрнатилган газ баллонлари портлаши экспертизаси;

-одам ДНКси биологик экспертизаси;

⁸² Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддаси.

-маҳсус техника ва транспорт воситаларини баҳолаш экспертизаси;

-озик-овқат маҳсулотлари экспертизаси;

б) 2023 йил якунига қадар:

-рақамли маълумотлар базаси экспертизаси;

-Интернет тармоғида булутли сервислар экспертизаси;

-фоноскопия экспертизаси.

Криминалистик экспертизасига таърифи ва унинг бугунги замонавий қонунчиликдаги роли. Криминалистика (лотин тилида *criminalis* – жиноий, жиноят билан боғлиқ) – бу жиноят жойини тергов суриштирув жараёнларида ўрганиш, суд идораларига аниқ маълумотларни тақдим этиш билан боғлиқ процессуал бажариладиган ишларда фойдаланиш ҳамда иш жараёнида далилларни тўплаш ва таҳлил қилиш усуллари ҳақидаги фан бўлиб, у ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига жиноятларни тергов қилишда ёрдам берадиган бармоқ излари, хатшунослик, ҳужжатларни техник экспертизаси, баллистика, кимёвий таҳлил ва бошқа кўплаб фанларни ўз ичига олган.

Қуйидагилар ички ишлар органларининг эксперт-криминалистика фаолиятини янада такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари этиб белгиланган.

➤ замонавий фан ва техниканинг илғор ютуқларини, рақамли технологияларни, криминалистиканинг янги илмий усул ва воситаларини қўллаш механизмларини жорий этиш, замон талабларига мос автоматлаштирилган криминалистик ахборот-қидирув тизимлари ва ахборот базаларини яратиш;

➤ ахборот технологиялари ёрдамида содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар бўйича рақамли экспертизанинг имкониятларидан кенг фойдаланиш, бу борада криминалистик ҳисобларни юритиш;

➤ шахсга доир биометрик маълумотлар (геномга оид ахборот, юз киёфаси, қўл бармоқ излари) асосида автоматлаштирилган идентификация тизимларини қўллаш соҳасини мувофиқлаштириш механизмларини татбиқ қилиш;

➤ тезкор-қидирув тадбирлари, тергов ва суд ҳаракатларида ашёвий далиллар тадқиқотининг янги турлари, инновацион криминалистик ёндашув, усул ҳамда техник воситаларини кенг жорий этиш, бу борада лабораториялар фаолиятини халқаро стандартлар талабларига мослаштириш;

➤ ашёвий далилларни исбот қилишда уларнинг ишончлилигини ошириш бўйича доимий равишда илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини амалга ошириш ҳамда суд-экспертлик фаолиятига татбиқ этиш амалиётини йўлга қўйиш;

➤ эксперт-криминалистика соҳасида кадрларни мақсадли тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш бўйича бутунлай янгича самарали ўқув-амалиёт жараёнини ташкил этиш, эксперт-криминалист ходимларнинг мавқеини кўтариш ҳамда суд-экспертлик фаолиятидаги ҳолислиги ва мустақиллигини ҳар томонлама таъминлаш.

Суд криминалистик экспертизасининг тайинлашда қонунийликни устунлиги:

• **Объективлик:** суд криминалистик экспертизаси гувоҳлик ва тахминларни тасдиқлаши ёки рад этиши мумкин бўлган объектив далилларни тақдим этади.

• **Идентификация:** суд криминалистик экспертизаси усуллари ёрдамида гумон қилинувчиларни бармоқ излари ёки ДНК (деоксирибонуклеин кислотаси) каби аниқ аниқлаш мумкин.

• **Жиноятни қайта тиклаш:** далилларни таҳлил қилиш воқеалар ривожини тиклашга ва жиноят қандай содир этилганлигини тушунишга ёрдам беради.

• **Жиноятчиликнинг олдини олиш:** самарали суд криминалистик экспертизаси тадқиқотлари потенциал жиноятчилар учун тўсиқ бўлиб хизмат қилиши мумкин.

• **Адолат:** суд криминалистик экспертизаси айбсизларни ҳукм қилмаслик ва айбдорларни жазолашни таъминлаш орқали адолатли адолатни таъминлашга интилади. Суд криминалистик экспертизаси технологик тараққиёт туфайли доимий равишда ривожланиб бормоқда, бу суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига жиноятчиликка қарши курашда бир кадам олдинда бўлишга имкон беради.

Криминалистика бу, жиноятларни тергов қилиш усулларининг ривожланиши ҳақида қизиқарли ҳикоя. Мана, ушбу фан тарихидаги асосий фикрлар ҳақида қисқача маълумот:

Қадимги дунё: Қадимги даврларда одамлар жиноят содир этганларни суд тиббиётининг ибтидоий усулларида фойдаланган ҳолда аниқлашга ҳаракат қилишган. **Хитой, 1248 йил:** Суд-тиббий тадқиқотларни тавсифловчи

биринчи матнлардан бири "Си юан Лу" (суд терговчисининг эслатмалари) Сонг зи⁸³.

19-аср.

Алпхонсе Бертиллон: Жинойтчиларни аниқлаш учун антропометрия тизимини жорий қилди.

Генри Фолдс: идентификация қилиш воситаси сифатида бармоқ изларидан фойдаланиш ғоясини ишлаб чиқди.

20-аср.

Эдвард Генри: замонавий бармоқ излари учун асос бўлган бармоқ изларини таснифлаш тизимини яратди.

Александр Ламберт: Франциянинг Лион шаҳрида дунёдаги биринчи суд-тиббий лабораториясини ташкил этди.

ФБР: 1932 йилда суд-тиббий лабораториясини очди, бу АҚШда суд-тиббий ривожлантиришда муҳим қадам бўлди.

Технологияларни ривожлантириш Полимераза занжири реакцияси (ПСР): кичик ДНК бўлақларини таҳлил қилиш учун кўпайтиришга имкон берадиган инкилобий усул.

Рақамли суд экспертизаси: компьютер технологияларининг ривожланиши билан рақамли жинойтларни тергов қилиш усулларига эҳтиёж пайдо бўлди.

21-аср.

Биометрик технологиялар: биометриканинг ривожланиши идентификация қилиш учун инсоннинг ноёб физиологик хусусиятларидан фойдаланишга имкон берди.

Катта маълумотлар ва СИ (сунъий интеллект): катта ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қилиш учун машинани ўрганиш алгоритмларини қўллаш суд экспертизаси учун янги имкониятлар очади.

Ушбу шарҳ вақт ўтиши билан суд экспертизаси қандай қилиб ибтидоий амалиётдан илғор технологиялар ва техникага асосланган мураккаб, кўп қиррали фанга айланганини таъкидлайди.

Суд экспертизасининг асосий усулларидан бири бу бармоқ излари ҳисобланади. Бармоқ излари – бу шахсни аниқлаш учун бармоқ изларини ўрганиш ва қўллаш билан шуғулланадиган суд экспертизаси ҳисобланади.

Бармоқ излари қадимги даврларда Бобил (Вавилон) ва Хитойда аллақачон ҳужжатларни имзолаш учун бармоқ излари орқали аниқлашда ишлатилган.

⁸³ Manba: Katta tibbiy ensiklopediya (BME), Petrovskiy B. V. tomonidan tahrirlangan, 3-nashr

• **19-аср:** инглиз олими Уилям Герсчел Ҳиндистондаги одамларни аниқлаш учун бармоқ изларидан фойдаланган.

• **1892 йил:** Френсис Галтон "бармоқ излари" китобини нашр этди, унда уларни ўрганишни тизимлаштирган.

• **1901 йил:** Эдвард Генри Лондон полициясида қабул қилинган бармоқ изларини таснифлаш тизимини ишлаб чиқиб, оламшумул ходиса яратган.

Бармоқ изларини йиғиш усуллари қуйидагиларда намоён бўлади:

Биринчидан: тўғридан-тўғри йиғиш усули бўлиб, бу-сиёҳ ёки махсус сканерлар ёрдамида одамнинг бармоқ изларини йиғиш.

Иккинчидан: кукунлар, кимёвий реагентлар ёки муқобил ёруғлик манбалари ёрдамида турли сиртларда из изларини аниқлаш ва йиғиш.

Бармоқ изларини таҳлил қилиш:

🌈 **Визуал таққослаш:** характерли нуқталар ва чизиқлар асосида намуналар орасидаги ўхшашликни аниқлаш.

🌈 **Компьютер таҳлили:** маълумотлар базаларида ўхшашликларни таққослаш ва қидириш учун автоматлаштирилган бармоқ изларини аниқлаш тизимларидан (АФИС) фойдаланиш. Бармоқ излари ривожланишда давом этмоқда ва замонавий технологиялар таҳлилни тезроқ ва аниқроқ ўтказишга имкон беради, бу эса уни суд-тиббиёт фанининг ажралмас қисмига айлантиради.

Баллистика: ўқотар қурол ва ўқларни ўрганиш тамойиллари бир қанча турларга бўлинади. Жумладан, Баллистика, ички ва ташқи баллистика, ўтиш баллистикаси, терминал баллистика.

Баллистика – бу ўқотар қуроллар ва ўқлар билан боғлиқ жараёнларни ўрганишга бағишланган суд-тиббиёт фанининг бўлими. У ўқнинг парвоз йўлини, нишонга дуч келган хатти-ҳаракатларини ва қолдирган изларини таҳлил қилишни ўз ичига олади. Баллистиканинг асосий тамойиллари:

Ички баллистика – ўқ отиш пайтида қурол ствол канали ичида содир бўладиган жараёнларни, шу жумладан порохнинг ёнишини, газ босимини ва ўқнинг ствол канали бўйлаб ҳаракатланишини ўрганади.

Ўтиш баллистикаси – ўқ қурол ствол канали ичида чиқиб, ҳаво мухитига қирадиган даврни, шунингдек атроф-мухит шароитларининг унинг траекториясига таъсирини кўриб чиқади.

Ташқи баллистика – ўқнинг учишини қурол ствол каналидан учиб чиққан пайтдан бошлаб нишонга теггунча, шу жумладан ҳаво қаршилиги, тортишиш кучи ва шамол таъсирини ўрганади.

Терминал баллистикаси – Ўқнинг нишон билан ўзаро таъсирини, шу жумладан нишонга кириш, деформация ва энергия узатишни таҳлил қилади.

Ўқотар қурол ва ўқларни ўрганиш – қурол турини аниқлаш: қуролнинг тури ва моделини гилзалар ва ўқлардаги характерли излардан аниқлаш мумкин бўлади.

Баллистика фани бир қанча фанларни ўз ичига олади. Бунда амалиёт ходимлари мазкур соҳани чуқур ўрганишлари учун эса аввалом бор физика, математика ва материалшунослик ҳамда тарихни ва чет тилларни, компьютер техникаси бўйича чуқур билимларни, шунингдек аниқ ўлчовлар ва таҳлилларни ўтказиш учун махсус жихозлардан фойдаланиш тартибларини билиши зарур. Шунингдек бу соҳа ходимларидан замонавий билим талаб этилганлиги билан бирга уларда катта сабр ва матонат талаб этилади.

Криминалистиканинг яна бир қизиқарли турларидан бири бу *трасология*: бу содир этилган жиноят жойидаги изларни таҳлил қилиш.

Трасология – бу жиноят жойида қолдирилган изларни ўрганишга бағишланган криминалистик экспертизаси билан боғлиқ жараён бўлиб, ушбу изларни одам ҳам, нарсалар ҳам қолдириши мумкинлигини исботлайдиган процесс ҳисобланади.

Пойафзал изларини таҳлил қилиш мазкур жараёнда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларига Пойафзал излари, поймафзалнинг ўлчами, тури ва ҳатто жиноятчининг юриш усули ҳақида маълумот бериши мумкин.

Автомобиль шиналарини таҳлил қилиш:

Шиналар изидан автомобилнинг маркаси ва моделини, шунингдек унинг жиноят жойидаги ҳаракатини аниқлашингиз мумкин.

Трасологик таҳлил жиноят жойини синчковлик билан текширишни ва барча мумкин бўлган изларни тўплашни талаб қилади. Кейин бу излар лабораторияда турли усуллар, жумладан, суратга олиш, куйиш, кимёвий таҳлил ва микроскопия ёрдамида таҳлил қилинади. Бу терговчи ва суд жараёни учун муҳим бўлган жиноятчи, жабрланувчи ва жиноят жойи ўртасидаги алоқани ўрнатишга ёрдам беради.

Хулоса қилинганда, «Эксперт: экспертиза предметига оид иш материаллари билан танишиш, улардан зарур маълумотларни ёзиб олиш ёки кўчирма нусхалар олиш; экспертизани ўтказиш учун зарур бўлган қўшимча материаллар ва текшириш объектлари тақдим этилиши ҳақида илтимосномалар бериш; тергов ҳаракатлари ўтказилаётганда суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг рухсати билан ҳозир бўлиш ҳамда шу тергов

ҳаракатларида иштирок этувчи шахсларга экспертиза предметига оид саволлар бериш; суд муҳокамасида экспертиза предметига оид далилларни текширишда иштирок этиш ва сўроқ қилинаётган шахсларга суднинг рухсати билан саволлар бериш; ашёвий далиллар ва ҳужжатларни кўздан кечириш; ўз хулосасида нафақат ўзининг олдида қўйилган саволлар бўйича, балки экспертиза предметига оид ва иш учун аҳамиятга молик бошқа масалалар бўйича ҳам фикрларини баён этиш; унинг хулосаси ёки кўрсатувлари процесс иштирокчилари томонидан нотўғри талқин қилинганлиги хусусида тергов ҳаракати ёки суд мажлиси баённомасига киритилиши лозим бўлган баёнотлар бериш; агар у иш юритилаётган тилни билмаса ёки етарлича билмаса, ўз она тилида хулоса тақдим этиш ва кўрсатувлар бериш ҳамда бундай ҳолда таржимон хизматидан фойдаланиш; агар ишни юритаётган суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) экспертнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузаётган бўлса, бу қарорлар, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) устидан шикоятлар қилиш ҳуқуқига эгадир.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023;
2. Шавкат Мирзиёев. «Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз» 1-жилд.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 8 февралдаги ПҚ-122-сон қарори.
4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Т., 2023. – Lex.uz.;
5. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т., 2023.– Lex.uz.;
4. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс. Т., 2023. – Lex.uz.;
5. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида” ги ЎРҚ-407-сон қонуни;
6. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 ноябрдаги “Тенوم бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида” ги ЎРҚ-649-сон қонуни.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 11 сентябрдаги “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида” ги ЎРҚ-445 (янги таҳрири) қонун;

8. Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 19 августдаги “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида”ги қонуни.

9. Ўзбекистон Республикасининг “Суд-экспертизаси тўғрисида”ги 2010 йил 01 июндаги 249-сон қонуни.